

Bitola Sicilleri'ne Göre Osmanlı Devleti'nin Himayesinde Bulunan Makedonya Hıristiyanlarının Dini Hürriyeti

Qani NESİMİ*

Religious Freedom of the Christians in Macedonia during of
the Ottoman Empire According to Bitola Records

Citation/©: Nesimi, Qani, (2012). Religious Freedom of the Christians in Macedonia during of the Ottoman Empire According to Bitola Records, MİLEL ve NİHAL, 9 (2), 37-54.

Abstract: Being prominent representative of the Gnostic tradition the Mandaeans have an important place in Islamic sources as well as in Islamic history. From the early period on, some debate and analysis on the Mandaeans as well as polemics against them have appeared in the Islamic sources. The sacred and historical sources of the Mandaeans have some information on Islam and the Muslims. Among them descriptions concerning the period of Muslim domination and polemical arguments on Islam and the Muslims look particularly important. This material found in the Mandaeans sources is noticeable in comparison of the similar material which is found in Islamic sources. Besides information and polemics concerning Islam and the Muslims the Mandaeans sources includes some materials that evoke the concepts, terms and ideas within Islamic tradition. These obviously indicate the Islamic influence, though very limited, both in the Mandaeans sacred literature and in the Mandaeans tradition.

* Doç. Dr., Tetova Devlet Üniversitesi Felsefe Fakültesi Sosyoloji Bölümü
[qnesimi@yahoo.com].

Key Words: Bitola Records (Bitola Sicils), Sheri'a, Clergy, Orthodox, Ottoman Empire, Kanun-i Osmani.

Atıf/©: Nesimi, Qani, (2012). Bitola Sicilleri'ne Göre Osmanlı Devleti'nin Himayesinde Bulunan Makedonya Hıristiyanlarının Dini Hürriyeti, Milel ve Nihal, 9 (2), 37-54.

Öz : Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan toplumların organize edilmesi açısından, daha doğrusu ötekine karşı tutumlarında egosentrik bir tutum ya da dışlayıcı bir anlayış söz konusu olmamıştır. Bilakis Osmanlı Devleti ve toplumu, yani Müslümanlar Avrupa kültürüne, hem kültür açısından hem de din açısından çoğulcu bir tecrübe kazandırmışlardır. Bu yazıda Makedonya Cumhuriyeti tarihi için çok önemli olan Bitola Sicilleri arşiv belgelerine dayanarak, Osmanlı zamanında, XV-XVII. yüzyıllarda bu günkü Makedonya Cumhuriyeti toprakları içerisinde bulunan Hıristiyan-Ortodokslara ait kiliselerin camiye dönüştürülmesi ve din adamlarının hakları üzerinde durulacaktır. Balkanlarda Osmanlılar'dan önce diğer dinlerin din adamlarına karşı saygı göstermeyi içeren bir gelenek olmadığı bir vakıadır. Bu açıdan İslam öğretilerinin fıkıh değerlerine dönüşerek farklı inanç mensuplarına, onların din adamlarına ve mabetlerine yönelik telkin ettiği saygı tutumu oldukça dikkate değerdir.

Anahtar Kelimeler: Bitola Sicilleri, Şeriat, Din adamı, Ortodoks, Osmanlı Devleti, Kanun-i Osmani.

Toplumların din, ırk, renk ve dil farklılıklarının dikkate alınması bu toplumlara dair doğru ve sağlıklı analizlerin yapılmasının temel şartı olarak görülür. Kuran-ı Kerim'de Yüce Allah'ın, insanın yaratılışı olayını zikrederken "İnsanın en iyisi en takvalı olandır" sözü bu yönde oldukça motive edici bir etkiye sahiptir. Takvalı olmanın ise iki boyutu vardır: Birincisi Allah'a giden yol ki bu dikey boyuttur. İnsanlarla veya "öteki" ile olan davranışı ifade eden ve ikincisini oluşturan boyut ise takvalı olmanın yatay boyuttur. Bu iki boyut birbiriyle ilişkilidir ve birisinin olup diğerinin olmama imkânı yoktur. Terside mümkün değildir. Böylece dindar bireyin, Allah'ı düşündüğünde kesin bir şekilde insanı da düşünmesi, ya da insanı düşündüğünde Allah'ı zikretmesi gerekir.

Osmanlı Devleti, İslam dini ile renklenmiş olduğundan çok-kültürlü ve çokdinli bir devlet idi. Onun diğer dinlere mensup olanlara karşı hoşgörüsü, müsamahası veya yakın ilgisi tarihsel bir

hakikattir. Balkanlar'da yaşayan Ortodokslar tarafından yaygın olarak dile getirilmiş olan "Katolik Kilisesi'nin altında olmaksızın Türklerle (Osmanlılarla)¹ olmayı tercih ederiz" sözü Osmanlı'nın hoşgörüsünü ve kültürel çoğulculuğunu gösteren en güzel örnektir.²

Osmanlılar'ın bölgeye ulaştığı dönemde Balkanlar'ın siyasi, kültürel ve dinsel ikliminde farklı dinlerin mensuplarına yönelik düşmanca ve dışlayıcı bir tutum söz konusudur. Katolik Kilisesi tarafından "öteki" olarak bilinenler - ortodokslar da dâhil olmak üzere - aforoz edilmiştir. Ortodoks Kilisesi de "öteki"ne karşı aynı tutumu savunmuştur. Diğer yandan, Yunan Ortodoks Kilisesi'ne göre, sadece kendi kilisesine mensup ve inancı paylaşanların kurtuluşu ulaşacağı savunulmuştur. Bundan dolayı bazı düşünürlere göre dışlayıcılık eğilimi ortodoks teolojisinin kalbinde yer etmiş, Müslümanlar ve Batı kilisesi ile diyalojik ilişki hep reddedilmiştir.³ İslam'a karşı Protestanlığın, daha doğrusu Martin Luther'in düşünceleri de olumsuzdur. Luther'in Papa ve Müslümanlara (Türkler) karşı yaptığı savaşa çağrı vaazı meşhurdur.⁴ Hâkim olan bu atmosfere rağmen, özellikle Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'in alınmasından sonra Balkanlar'da da diğer Müslüman olmayan gruplarla ilişkiler düzene koyulup kanunlaştırılmıştır.⁵ Bu olay, dinlerarası hoşgörü konusunda çok büyük bir değişiklik ve büyük bir yeniliktir. Özellikle en gelişmiş devletlerin siyasi özünü oluşturan çokkültürcülük anlayışını bir siyasi model olarak ilk defa Bal-

¹ Osmanlı terimi ile ilgili daha geniş bilgi için bkz., Stanford J. Shaw, *Historia e Perandorisë Osmane dhe e Turqisë së Re 1280-1808*, Cilt I, Tiran, 2006, s. 124-142.

² Marko Duriç, *Izmadu Turskog Islama i Katoličkog Hrišćanstva*, *Forum Bosne*, Sayı 19, Sarajevo, 2002, s. 157.

³ Duric, *Između Turskog Islama i Katoličkog Hrišćanstva*, s. 149; Resid hafizovic, *Uzajamno Priznavanje Islama i Krscanstva, Muslimani u Dijalogu s Drugima i sa Sobom*, Sarajevo, 2002, s. 71-81; Bernard Lewis, *Politickiot Jazik na Islamot*, Üsküp, 2006, s. 115-121; Bernard Lewis, *Catisan Kulturel: Kesif Cagında Hristiyanlar, Muslumanlar, Yahudiler*, TVYY, İstanbul, 2002, s. 47; Adnan Silajdzic, *Muslim Perception of Other Religions*, Sarajevo, 2006, s. 33-46.

⁴ Adnan Silajdzic, *Islam u Otkricu Krscanske Evrope*, FIN, Sarajevo, 2003, s.136-139; fra Luka Markovic, *Polemika ili dijalog s islamom?*, Livno, 1995, s. 125-141.

⁵ Qani Nesimi, *Koncepti i "tjetrit" tek osmanet dhe pozicioni i shqiptarëve në të*, Logo-sA, Üsküp, 2012, s. 22-25.

kanlar'da Osmanlı Devleti oluşturmuştur. O dönemde Balkanlar'da yaşayan toplumlar bu anlayışı yerine getirmek bir yana, onu zikretme cüretinde dahi olmamışlardır. Maalesef bu anlayış günümüzde hâlen mevcuttur.⁶

Fatih Sultan Mehmet, siyasi ve iktisadi reformlardan sonra, Ortodoks Yunan Kilisesi'ni tanıma ya da yıkma hususunda bir ikilem içinde kalmıştır. O, kiliseyi yıkmak şöyle dursun kilisenin ve diğer dini grupların toplumun önemli kurumları olduğunu kabul ederek bir ferman ile onları garanti altına almıştır.⁷ O zamanlarda İstanbul'da Gregoryenler, Yunan Ortodoksları, Yahudiler ve Müslümanlardan oluşan heterojen bir toplum yaşamaktaydı. Bütün bunlar etnik zenginliğe sahip ve beraber yaşayıp birlikte çalışan bir Osmanlı toplumunu temsil ediyordu.

Yukarıda zikredilen ve Fatih Sultan Mehmet tarafından verilen ferman, daha sonra kiliselerin tamir edilmesi, yenilerinin yapılması, özellikle gayrimüslimlerin yani Hıristiyan ve Yahudilerin haklarının korunması açısından çok büyük bir öneme sahiptir. Dolayısıyla Sultan II. Bayezid (1481-1512) Pammakaristos Kilisesi'nin iade edilmesi istendiğinde, Patrik I. Dionoz, önceki fermanına dayanarak Pammakaristos Kilisesi'nin II. Mehmet tarafından kendilerine verildiğini ifade etmiş ve Sultan'ı ikna etmeyi başarmıştır. Böylece II. Bayezid bahsi geçen kilisenin çatısından haçın çekilmesi emrini geri alıp diğer kiliselerin de korunmasını sağlamıştır.

Sonraki yıllarda I. Selim (1512-1520) Endülüs'te haçlı seferleri adına yapılan katliamın intikamını Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyanlardan almak istemiş ve bütün Hıristiyanların zorla Müslüman yapılmaları için vezirine emir vermiştir. Fakat daha sonra Hıristiyanları korumak üzere Fatih Sultan Mehmet tarafından verilmiş bir fermanın olduğunu öğrenmiştir. Selim döneminde bahsi geçen fermanın bulunmaması üzerine, Fatih'in koruyucuları olan

⁶ Carls Taylor, *Politikata na priznavanjeto, Multikulturalizam ogledi na politikata na priznavanje*, grup yazarlar, Evrobalkan, Üsküp, 2004, s. 25-40.

⁷ Halil İnalçık, *Essays in Ottoman History*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 195-197.

iki yeniçeri Sultan Selim önünde Kur'an-ı Kerim'e yemin ederek fermanın varlığına ilişkin şahitlikte bulunmuştur. Böylece Sultan Selim bu fermanı kabul edip daha önce kapatılan kiliseler de dâhil olmak üzere bütün kiliselerinin tamir edilmesi müsaadesini vermiştir. Hıristiyanlara karşı gösterilen bu hoşgörü Kanuni Sultan Süleyman ve sonraki Osmanlı sultanları tarafından da yürütülmüştür.⁸

Yukarıda zikredilen hususlara benzer örnekler Balkanlar'da da vuku bulmuştur. Ohrid şehri, Osmanlı'nın dinsel, kültürel ve milli farklılıklara karşı hoşgörüsünü göstermesi açısından güzel bir örnektir. Ohrid şehri alındığında Bab-ı Ali ile Ohrid Başpiskoposluğu arasında ilişkileri tayin etmek için bir kadı temsilci olarak seçilmiştir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti tarafından Ohrid Başpiskoposluk Sinodu'nda ortaya çıkacak olan anlaşmazlıkları çözmek için sadece Ohrid Kadısı tayin edilmiştir. Tırnova şehri alındığında orada bulunan Bulgar Patrikliği'nin kapatılıp Sofya'da ve Vitin'de bulunan kiliselerin ise Ohrid Başpiskoposluğu'na bağlanmış olması Osmanlı Devleti'nin Ohrid Başpiskoposluğu'na karşı olumlu bakışını göstermektedir.⁹

Kiliselerin Zarar Görmemesi, Tamir Edilmesi ve Yeni Kiliselerin Yapılması Konusunda Makedonya Cumhuriyeti Ortodokslarına Verilen Haklar

Osmanlı'nın ünlü şeyhülislamlarından olan Ebussuud Efendi'nin fetvalarının içeriğine bakıldığında, dini tutuculuk anlayışından uzak olarak millet, kültür ve din açısından çoğulcu bir yapıya sahip Osmanlı toplumunda farklı dinlerin mensuplarına karşı ciddi bir saygı ve hoşgörü duygusuyla davranıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin, bir kilisenin tamir edilmesi ya da yeniden yapılması söz konusu olduğunda Osmanlı'nın cari hukuk kuralları çerçevesinde tereddüt göstermeksizin Hıristiyanlara izin verdiği görülmektedir.

⁸ S. Ransiman, *Padot na Konstantinopol 1453*, Üsküp, 2004, s. 194-195; K. Imber, *Osmanliskata Imperija 1300-1481*, Üsküp, 2002, s. 163; Lewis, *Catisan Kulturler, Kesif Cagında Cagında Hristiyanlar*, s. 18-25.

⁹ A. Matkovski, *Odnosite pomegu Ohridskata Arhiepiskopija I Osmanliskata drzava*, *Glasnik-INI*, S. 2, XVI, Üsküp, 1972, s. 113.

Hıristiyanlar hileli bir tutuma başvurmadıkları sürece istedikleri zaman eski kiliselerini tamir etmek ya da onları yıkıp yeniden yapmak veyahut yeni kiliseler inşa etmek hususunda serbest bırakılmıştır. “Bir şehir yangın tehlikesiyle karşılaştığında yapılması gereken ilk iş ne olmalıdır” diye sorduklarında Ebussuud Efendi: “Dikkat edin kiliseler yanmasın” diyerek cevap vermiştir. Hıristiyanların kilise veya manastır yapıları hakları var mıdır” şeklindeki soruya ise yine Ebussuud Efendi kilisenin yanma sebebinin ne olduğu öğrenildikten sonra, Hıristiyanların kilise ve manastır yapma hakkına sahip olduklarını beyan eden fetvalar kaleme almıştır. İslam dünyasında tarih boyunca Ebussuud Efendi'nin fetvalarına benzer fetvalar âlimler ve şeyhülislamlarca verilmiştir.

Bitola sicillerine göre kiliselerin ve manastırların tamir edilmesi veya inşa edilmesi konusunda Makedonya'da pek çok örnek bulunmaktadır. Örneğin, Çagor köyünde yaşayan zimmîlere ait Sveti Nikola (Aziz Nikola) Kilisesi rüzgâr ve yağmurdan dolayı çok büyük bir hasar görmüştür. Şeriat Meclisi'nden kiliselerini tamir etmek için izin istenmiş, meclis de cevaben kilisenin tamirine izin vermiştir.¹⁰

Manastır ilçesine bağlı Pupilçane-Topolçani köyünün ahalisi, Şeriat Meclisi'nden köylerindeki kiliselerin yıkılmak üzere olduğu için tamir izni istemiştir. “Yıkılan kiliselerin yapılabilmesi müsaa-desi” kuralına dayanarak aynı kilisenin tamir edilmesine izin verilmiştir. Daha sonra söz konusu olan kilise kadı sicilline kaydedilmiştir.¹¹

Makedonya'da yaşayan Hıristiyanların kiliselerini tamir etmeleri konusunda Makedonya Cumhuriyeti Devlet Arşivi'nde çok sayıda belge bulunmaktadır. Örneğin, Manastır ilçesine ait Obednik köyünde yaşayan zimmîler kendi kiliselerinin tamiri için izin istemişlerdir.¹² Obednik köyü ile birlikte Manastır'a bağlı¹³ olan ve

¹⁰ *Makedonya Cumhuriyeti Devlet Arşivi (MCDA)*, Bitola Sicilleri (BS), sayı II, s. 38.

¹¹ MCDA, BS, sayı 13, s. 22.

¹² MCDA, BS, nr 8, s. 16.

¹³ MCDA, BS, nr 24, s. 22.

Müslüman olmayıp zimmîlere ait Buçin¹⁴, Smileve¹⁵, Capari¹⁶, Crnobuki¹⁷ ve Jergi Köyleri'nde¹⁸ yıkılan veya hasar gören kiliselerin de tamir edilmesine Osmanlı Devleti tarafından izin verilmiştir.

Burada şu husus ayrıca belirtilmelidir ki, kiliselerin tamir edilmesi konusunda bütün Osmanlı belgelerinde “büyütülmemesi, genişletilmemesi ve eski görüntüsünün korunması şartıyla” ifadesi yer almaktadır.¹⁹ Yani bir kilise veya manastır hasar gördüğünde ya da yıkımdan dolayı yeniden tamir edilmesine müsaade verildiğinde kilisenin büyütilmemesi, genişletilmemesi ve eski haline dönüştürülmesi şart koşulmuştur. Kiliselere tamir ve inşa edilme izni verildikten sonra bazı kişiler tarafından kilisenin yanına ilave binalar (*kafana-kafehane*) yapılmıştır. Osmanlı Devleti bunu öğrenince yapanları cezalandırıp kilisenin aslını korumuştur.²⁰ Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere yeni kiliselerin ve yeni kilise duvarlarının yapılmasına izin veren fermanlar konusunda Kostur Kadısı tarafından Sultan'a bir mektup gönderilmiştir. Sultan da mübaşiri Koçi Çavuş vasıtasıyla şeriat kurallarına göre inşa edilen kiliselerin eski hallerine uygun olarak yeniden inşa edilmeleri ve şeriat kuralına aykırı yapılan ek binaların ise yıkılmasını emir vermiştir. Bu örnek, Osmanlı Devleti'nin eski kiliselerin korunmasına dikkat ettiğini göstermektedir.²¹

Bir başka Mühimme Defteri'nde de Kratova'ya bağlı Oblasci Köyü'nün Hıristiyan ahalisinin kendi kiliselerinin tamiri için Şeriat Meclisi'nden izin istedikleri görülmektedir. Kilisenin eski halinin korunması şart koşularak kilisenin tamirine Meclis tarafından izin verilmiştir. Daha sonra aynı bölgenin Hıristiyanları aldıkları iznin

¹⁴ MCDA, BS, nr 14, s. 22.

¹⁵ MCDA, BS, nr 15, s. 23.

¹⁶ MCDA, BS, nr 18, s. 12.

¹⁷ MCDA, BS, nr 18, s. 14.

¹⁸ MCDA, BS, nr 19, s. 5.

¹⁹ MCDA, BS, nr 15, s. 23; MCDA, BS, nr 18, s. 12.

²⁰ MCDA, BS, nr 26, s. 24; MCDA, BS, nr 28, s. 52; MCDA, BS, nr 28, s. 69.

²¹ Osmanlı Basbakanlık Arşivi İstanbul (OBAl), Mühimme Defterleri (MD), sayı. 5, s. 12.

bir ferman ile pekiştirilmesini isteyince, Osmanlı Devleti tarafından müspet cevap verilmiştir.²²

Makedonya'da olduğu gibi diğer Balkan bölgelerinde de tamir ve inşa edilen kiliselerin sayısı çoktur. Örneğin Kosova'da bulunan İpek Patrikhanesi'ne bağlı kiliselerin büyük bir kısmının tamir ve inşası Osmanlı hâkimiyetinde yapılmıştır. Trebanye'de bulunan kilise 1553/4 yılında tamir edilmiştir. 1557 yılında ise yeniden açılması için İpek Patrikhanesi'nin ilk tamiri yapılmıştır. Aynı zamanda Graçanica ve Ziti'de 1562, Moraça'da 1574, Studnica'da ise 1568 yılında kiliselerin tamiri yapılmıştır. XVI. ve XVII. yüzyıllarda kiliselerin ve manastırların büyük bir kısmının tamir ve inşa edildiğine dair arşiv belgeleri bulunmaktadır.²³

Makedonya'da Camiye Dönüştürülen Kiliseler

1453 yılında İstanbul'un fethedilmesiyle Osmanlı Devleti, daha önce Balkanlar'da bulunan Ohrid Başpiskoposluğu ve ona bağlı kiliseler ile ilişkilerinde olduğu gibi, İstanbul Patrikhanesi ve ona bağlı olan Ortodoks kiliseleri ile de olumlu ilişkiler kurmuştur. Hatta İpek ve Tırnova Başpiskoposlukları'nın kapanmasıyla bu merkezlere bağlı kiliseler, Ohrid Başpiskoposluğu'na bağlanmıştır. Yukarıda zikredildiği gibi, bölgede yaşayan Hıristiyanların, papazların, patriklerin, metropolitlerin ve kiliselerin ve diğer farklı inançlara mensup sahip insanların yaşamları mevcut hâl üzere devam etmiştir.

Osmanlı Devleti geleneğinde kiliselerin camiye dönüştürülmesine dair herhangi bir emir ya da bir kanunun bulunmazken aksine kiliselerin ve manastırların tamir ve inşa edilmesinde onların korunması ve onlara sahip çıkılması gerektiğine dair pek çok karara rastlanmaktadır. Kiliselerin camiye dönüştürülmesi hadiseleri birkaç sebepten dolayı vuku bulmuştur. Bu sebeplerden birisi, fethedilen bölgelerde Osmanlı hâkimiyetinin bir nişanesi olmasıdır. Ancak bu durum bütün kiliseler için geçerli değildir. Örneğin,

²² OBAI, MD, nr 85, s. 15.

²³ O. Zirojevic, *Crkve i Manastiri na Području Pecke Patrijarsije do 1683 Godine*, Belgrad, 1984, s. 30-31.

Fatih Sultan Mehmed Pammakaristos Kilisesi'nde bulunan Bizans Patriği Gennadios'u ziyaret etmiş ve kilisenin o haliyle muhafazasını istemiştir. Osmanlıların fethettikleri Hıristiyan topraklarının hepsinde, dini ve siyasi hâkimiyet ifade etse dahi, bütün önemli kiliseleri cami yaptıklarını söylemek yanlıştır.²⁴

Kiliselerin camiye dönüştürülmesinin önemli bir sebebi de yeni yapılan kilisede (mühdes) ezanın okunmasıdır. Sadece ezanın okunması bir kilisenin camiye dönüştürülmesine gerekçe değildir. Nitekim pek çok kilise, içerisinde ezan okunduğu halde camiye çevrilmemiştir.²⁵ Hıristiyanlara ait olan bir bölge Osmanlılar tarafından alındığında, "oradaki kiliselerin içinde ezan okunursa o kilise cami olur mu" diye sorduklarında Şeyhülislam Mehmet Ataullah "hayır olmaz" cevabını vermiştir.²⁶ Kiliselerin camiye dönüştürülmesinin üçüncü bir nedeni de fethedilen yerlerdeki kiliselerde Müslümanların namaz kılmasıdır.²⁷ Bunun dışında kiliselerin camiye dönüştürülmesinin diğer bir nedeni de Müslümanların dini vecibelerinin yerine getirilmesi için mabede ihtiyaç duyulmasıdır. Yani daha önce Hıristiyanların çoğunlukta olduğu bir yer Müslümanlar tarafından fethedildiğinde ve dolayısıyla Müslüman nüfusu çoğaldığında mabed ihtiyacı gündeme gelmiştir. Bir diğer husus ise Hıristiyanların sayısının çok az olduğu ya da hiçbir Hıristiyanın artık bulunmadığı yerlerde var olan kiliselerin cami olarak kullanımı söz konusu olmuştur. Bu şekilde kilise, devletin hiç bir etkisi olmadan cami işlevini yerine getirmiş olur.²⁸ Bazı durumlarda ise kiliseler cemaatlerinin bulunmaması nedeniyle satılmış ve Osmanlı Devleti tarafından camilerin sayısının yetersiz olması gerekçesiyle bu kiliseler satın alınıp camiye dönüştürülmüştür.²⁹

²⁴ Ph. Mansel, *Dünyanın Arzuladığı Şehir 1453-1924 Konstantinopolis*, İstanbul, 1996, s. 48-49.

²⁵ OBAI, MD, Cilt 71, sayı 584 (989/1581); Cilt 52, sayı 44 (991/1583).

²⁶ A. Refik, *Onuncu Asr-i Hicride İstanbul Hayati (1786-1882)*, İstanbul, 1988, s. 20.

²⁷ OBAI, MD, Cilt 62, sayı 209 (995/1587); Cilt 62, sayı. 403 (996/1588).

²⁸ OBAI, MD, Cilt 7, sayı 2597 (976-7/1568); Cilt 12, sayı. 644 (978/1568).

²⁹ OBAI, MD, Cilt 16, sayı 339 (979/1572).

Kiliselerin camiye dönüştürülmesinin ya da bozulmasının bir başka nedeni de Müslümanların güvenlik politikalarıdır. Bir kilisenin askeri amaçlı olarak kullanıldığına dair delil bulunuyorsa, o kilise artık kilise görevini sürdüremez; o kilise ya cami olur ya da yıkılır.³⁰ Bu gerekçeyle Balkanlar’da bazı kiliseler camiye dönüştürülmüştür. XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait olan ve Leja (Lezha-Lesh) kadısına gönderilen bir belgede o yerin gayrimüslimlerinin diğer gayrimüslimler ile anlaşma yaparak çarşı kilisesinin içinde yüksek merdivenler yaptıkları ve Osmanlı saldırısı esnasında kilisenin içinden kaleye doğru gülle attıkları kadılığa haber verilmiştir. Bu nedenle Osmanlı askerlerine büyük zarar verdikleri için kilise yakılmıştır. Savaştan sonra gayrimüslimlerin aynı kiliseyi aynı amaçla kullanmaları için bina yeniden yapmıştır. Yerli Müslümanlar bu durumu Bab-ı Ali’ye bildirmiştir. Sultanın cevabı ise şudur: “Bu emir alınınca, zikredilen kiliseyi hemen cami yapıp orada yaşayan Müslümanların dini ihtiyacı giderilsin”.³¹ Bu örnekten hareketle sonuç olarak şunu söylebiliriz ki; kilisenin camiye dönüştürülmesi şahsi çıkar ya da devletin bir amacına binaen değil sadece gayrimüslimlerin sahip oldukları kiliseleri kötüye kullanmalarından kaynaklanmıştır.

Kiliselerin camiye dönüştürülmesine dair başka çok sayıda örnek de bulunmaktadır. Örneğin Evliya Çelebi, *Seyyahatname-si’*nde daha önce kilise olan camilerin bulunduğu şehirleri şu şekilde saymaktadır: İştîp’te Fethiye Camii, Ohrid’te Fethiye Camii, Novi Pazar’da Gazi Isa Bey Camii, Osijek’te Süleymaniye Camii, Yayce’de Süleymaniye Camii vb.³²

Kiliselerin camiye dönüştürülmesine bir neden de yukarıda ifade edildiği gibi, Hıristiyan ahalinin kiliselerini satmalarıdır. Bunun örneklerine XVI. yüzyılın sonunda II. Selim zamanında çokça rastlanmıştır. Meşhur tarihçi O. Zirojevic, *Srem Sancak Defteri’*ne dayanarak Osmanlı Devleti’ne olan vergilerini ödeyememelerinden dolayı Hıristiyanların kiliselerini sattıklarını söylemektedir.

³⁰ OBAL, MD, Cilt 58, sayı 176 (993/1585).

³¹ OBAL, MD, sayı 58, s.1.

³² Zirojevic, *Crkoe i Manastiri na Podrucju Pecke Patrijarsije do 1683 Godine*, s. 25-26.

Manastırların vergisi için ise zenginler müdahil olup bu vergiler ödenmiştir.³³ Tarihi belgeleri ışığında değerlendirildiğinde devlete olan vergi borcunun ödenmemesi iki gerekçeyle açıklanabilir. Birincisi, gayrimüslimlerin kiliselerine ve dolayısıyla da kilisenin vergisinin ödenmesine karşı kayıtsız kalmalarıdır. İkincisi ise halkın önemli bir kısmı artık Müslüman olduğundan bu vergilerin takibinin az sayıdaki gayrimüslime kalmasıdır. Hıristiyanların sayısı azalınca kiliseye ait vergi toplanarak devlete olan borç ödenememiş ve bu nedenle de kilise satışa çıkarılmış olabilir. Bu gerekçe esasen daha tutarlı görünmektedir.

Makedonya'da Ortodoks Din Adamlarının Hakları

Farklı inanç mensubuna karşı olumsuz tutumun en katı modeli dışlayıcılıktır. Osmanlı toplumunda tarih boyunca 'öteki'ne karşı hoşgörü ile davranmak esas olmuş, egosentrik veya dışlayıcı bir tutum söz konusu olmamıştır. Öte taraftan Osmanlılar Avrupa'ya dinsel veya kültürel çoğulculuğu getirmişlerdir.³⁴ Farklı inanç mensubuna karşı sergilenen ikinci tutum modeli ise kapsayıcılık şeklinde ortaya çıkmıştır. Buna göre, bütün dinlerin kutsal ve müteal ile bağlantılı olduğu önemli bir ön kabuldür. Nitekim her din mensubu kendi dininin daha iyi ve daha doğru olduğunu kabul etmektedir. Çoğulculuk modelinde ise bütün inananlar başkalarının dinine karışmadan, kendi dinlerini takip etmektedirler. İkinci ve üçüncü davranış modelleri birinciye göre daha olumlu olarak değerlendirilebilir. Zira farklı dinsel mensubiyetlere yönelik bu iki model, millet ve kültür temelli çoğulculuk şekliyle Osmanlı toplumunda etkili bir gelenek olarak yer etmiştir. Ötekine karşı sergilenen bu dinsel hoşgörü boyutu, Osmanlı Devleti'nin diğer din mensuplarına ve özellikle de ortodokslara karşı politikasında çok açık bir şekilde görülmektedir.

³³ Zirojevic, *Crkve i Manastiri na Području Pecke Patrijarsije do 1683 Godine*, s. 25-26.

³⁴ Daha geniş bkz., A. Silajdzic, *Muslimani u tağanju za identitetom*, Sarajevo, 2006, s. 90-92; I. Cvitkovic, *Interreligijski odnosi u multireligijskom drustvu*, *Znakovi Vremena*, sayı 7-8, Sarajevo, 2000 (www.Ibn-Sina.net); M. Aydin *Hicbir Din Digerinden Ustun Degildir*, *Dinler Tarihi*, 2004 (www.dinlertarihi.com/dosyalar/haberler/haberalt.htm); Q. Nesimi, *Dialogu obligim hyjnor*, LogosA, Üsküp, 2003, s. 13-14.

Manastır ve Prilep kadısına gönderilen bir fermenda Papaz Zakariyus şahsen sultanın ordusuna kadar gidip eski adetlerine göre; papazlardan, rahiplerden ve diğer zimmîlerden rusümlerini, gönüllü pazar ve nikâh rusümlerini, manastır rusümi, ayazma rusümi, her Hıristiyan evi için 16 akçe, her din adamı için birer altın vergisini, bazı köylerin geleneksel *miri rusümlerini*, bir de her ev için birer şınık (şnik) buğdaydan oluşan vergilerini toplama talebini Divan-ı Humayun'a haber vermiştir. Subaşı, sipahi ve yeniçerilerden bazıları "*Sen bize sövdün, sana ödünç para verdik, sen kıyafetini değiştirmişsin'*" diyerek onu engellemişlerdir. Yani şeriata aykırı olarak ona karşı çıkıp eziyet etmişlerdir. Bu olay üzerinde Divan-ı Humayun: "*Rahip, berata ve geleneğe uygun olarak, papazlardan, rahiplerden ve diğer din görevlileri tarafından yıllık miri rusümi, gönüllü rusümi, pazar ve nikâh rusümlerini, manastır rusümi ve ayazma rusümini toplarken şeriata aykırı olarak sancakbeyler ve voyvodalar ona engel olmasınlar, işkence yapmasınlar, üzmesinler. Subaşılar ve ya diğer asker birimleri da aynıysı yapmasınlar"* diyerek Papaz Zakariyus'u koruma altında almıştır.³⁵

Şimdiye dek zikredilen arşiv belgelerinde, hâkimler, beytülmal sorumluları, subaşılar, sipahiler, yeniçeriler, mütesellimler, tımar sahipleri ve diğer askeri birimlerin şeriata aykırı olmaması halinde Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hıristiyanların hayatını tehlikeye sokacak davranışta bulunmaları Osmanlı idaresi tarafından kesinlikle yasaklanmıştır.³⁶

Bazı patrikler, inat edip *miri rusümi* ve başka vergilerini toplayıp vermek istemeyen papazların cezalandırılması için Osmanlı Devleti'nden izin istemişlerdir. Sadece vergi hususu değil kilise kurallarına uymayan rahiplerin cezai takiplerinin yapılması için de Osmanlı idarecilerinin iznine başvurulmuştur. Buna benzer olaylar

³⁵ MCDA, BS, sayı 26, s. 23.

³⁶ MCDA, BS, sayı 29, s.43; MCDA, BS, sayı 29, s.41; MCDA, BS, sayı 29, s. 39-40; MCDA, BS, sayı 20, s.63; MCDA, BS, sayı 19, s.49-50; MCDA, BS, sayı 18, s.88; MCDA, BS, sayı 17, s.42; MCDA, BS, sayı 12, s.104; MCDA, BS, sayı 14, s. 66-67.

Manastır, Veles ve Korça gibi bölgelerin kadılarına gönderilen fermanlarda da zikredilmektedir.³⁷

Günümüze ulaşan belgelerden patriklerin değişimi konusunda, daha doğrusu papazlar/rahipler, metropolitler ve patriklerin vefatında ve yenilerin tayini sırasında Osmanlı'nın merkezi idaresi adaletin yanında olup bütün patrik, metropolit ve diğer papazların haklarını savunmuştur. Örneğin Prilep ve Manastır (Bitola) Kazası kadısına gönderilen fermana Rahip Pavle (Paul) yerine metropolit olarak Rahip Josif'in (Jozef-Yusuf) tayin edildiği emri yer almaktadır. Buna göre Josif'in metropolit olarak da kabul edilmesi gerekir. Gelenek, şeriat ve kanuna göre, dini meselelerin çözümü için Josif'in Hıristiyanlara yönlendirdiği sözleri geri çevrilmemelidir. Kilisenin bölge birimlerine rahip ve papaz atamalarında tek yetkili olarak Josif sayılmalıdır ve ona engel olunmamalıdır. Gönüllülerden gelen bağışların ve Beytü'l-mal'e aktarılan vergilerin nasıl yönlendirileceği ya da idare edileceği hususunda da Josif'e hiç kimsenin karışma durma hakkı yoktur. Bu fermanın sonunda ise bu icraatın sürdürülmesinde görevli olan kimseye herhangi bir kötülük ve engelleme yapılmaması kesin bir dille ifade edilmiştir.³⁸

Ohrid Patrikhanesi'nde Rusimo'nun patrik tayin edilmesi,³⁹ Ignatuis'un yerine Josif'in tayin edilmesi⁴⁰, Patinos'un yerine de Ohrid patriği olarak rahip (kallogjer-murg) Josif'in⁴¹ patrik olarak atanması hususlarına dair arşiv belgeleri büyük bir tarihsel öneme sahiptir. Osmanlı Devleti bütün bu patriklerin tayinleri ve görevlerini ifa etmeleri sırasında kendilerine yaşam ve çalışma teminatı vererek büyük bir serbestlik içinde görevlerini icra etme fırsatı sunmuştur.

Manastır Sicilleri'nde bulunan bir başka örnek, sorumluluğunu hakkıyla yerine getirmeyen Müslüman görevlilere karşı Osmanlı idarecilerinin tepkilerini yansıtması açısından önemlidir. Bu

³⁷ MCDA, BS, sayı 27, s. 36; MCDA, BS, sayı 28, s. 3.

³⁸ MCDA, BS, sayı 4, s. 52.

³⁹ MCDA, BS, sayı 29, s. 35; MCDA, BS, sayı 29, s. 33.

⁴⁰ MCDA, BS, sayı 28, s. 68.

⁴¹ MCDA, BS, sayı 8, s. 106.

hususla cizye gibi vergi olarak toplanan *mirie* paraları elinde tutan memur Süleyman'ın durumu örnek olarak gösterilebilir. Sultanın göndermiş olduğu ferman, Şariat Meclisi'ne göre Süleyman'ın elindeki paraların iade edilmesi ve Süleyman'ın Edirne Divan-ı Hümayun'a gönderilmesi emrini ihtiva etmektedir.⁴² Belgelerin birinde ismi Qirko olan bir kişinin papaza borcu bulunduğu bildirilmiştir. Qirko ise borcunu daha önce ödediğini iddia ederek iade etmekten kaçınsa da sonunda mecburi olarak borcunu ödemek zorunda kalmıştır.⁴³ Şimdiye kadar aktarılan örneklerden Müslümanlar ve Hıristiyanlar tarafından kanunun kötüye kullanıldığı zamanlarda Osmanlı Devleti'nin müdahale edip durumu düzelttiği anlaşılmaktadır.

Bazı durumlarda bir Müslüman tarafından bir zimmîye ödünç verilmesi konu edilmektedir. Örneğin, İbrahim Bey Ohrid Patrikhanesi patriğine ödünç vermiş, şahitliği ise Rahip Mitrofon yapmıştır. Sonunda ödünç olarak verdiği paraları geri almak için dava açan İbrahim Bey'e, şahit olan Mitrofon tarafından 400 kuruş ödenmiştir.⁴⁴ Arşivde ayrıca vergi memuru Mehmet'in Meclis Vakfı'ndan yaklaşık olarak 100.000 akçeyi birkaç piskoposa ödünç olarak verildiğine dair benzer bilgileri içeren kayıtlar söz konusudur.⁴⁵

Gayrimüslimlerin hakları konusunda Makedonya Cumhuriyeti Devleti Arşivi'nde bazı belgeler de bulunmaktadır. Manastır Kadısı'na gönderilen bir fermandaki bilgilere göre manastır rahiplerinin (*kalogjeret*) önceleri özgürlük ve emniyet içinde oldukları, daha sonra ise Manastır voyvodasının sempatzanları tarafından taciz edildikleri bildirilmektedir. Voyvodanın adamları manastıra gelip kendilerine para, gıda, buğday ve hayvanları için de zahire vermeleri konusunda onları zorlamışlardır. Bu şikâyete dair Bab-ı Ali'den gelen cevap ise şudur: “Yukarıda zikir edilen olayların tasdiki halinde voyvodaya ikaz edilsin ki böyle bir şey bir daha yapmasınlar, bu

⁴² MCDA, BS, sayı 29, s. 36.

⁴³ MCDA, BS, sayı 26, s. 6; MCDA, BS, sayı 23, s.5.

⁴⁴ MCDA, BS, sayı 24, s. 8.

⁴⁵ MCDA, BS, sayı 23, s. 57; MCDA, BS, sayı 12, s. 1.

erzaklar halktan talep edilmesin, ihtiyaç duyulan bütün mallar bakkaldan pazar fiyatıyla satın alınsın."⁴⁶

Arşiv belgelerinden, bazı durumlarda bir Müslüman bireyin veya bir imamın müdahalesi sonucu iki Hıristiyan grup arasında ya da farklı dinlere mensup olanlar arasında ortaya çıkan bazı sorunların çözüldüğü anlaşılmaktadır. Örneğin, Ohrid Patriği Dionisie ile Osman Ağa arasında yaşanan bir anlaşmazlık, Müslüman bir grubunun müdahalesiyle çözülmüştür.⁴⁷ Öbür taraftan Jakov Stençe, Şakulla Velyan, Novica Stoyko ve Stamak kişilerden oluşan bir Hıristiyan grup, kiliselerinin yıkılmak üzere olduğunu Şeriat Meclisi'ne haber verdiklerinde şahit olarak bir imam olan Ahmet Çelebi'yi ve Hasan Çelebi'yi göstermişlerdir.⁴⁸ Bazı durumlarda şahitlik eden gruplar hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar tarafından oluşturulmuştur. Buna benzer örneklere arşiv belgelerinde sıkça rastlanmaktadır.⁴⁹

Günümüz Balkanlarının sosyal yaşamında farklı kültürler ve dinler arasındaki diyalog eğilimine katkı sağlayan İslam dini, yani Osmanlı'nın kültürel ve medeni hoşgörüsünü ifade eden bir başka belge olan Mustafa Bey'in Yusuf Subaşı'nın katilini haber vermek için Şeriat Meclisi'ne yazdığı mektubunda, şahit olarak Müslümanlardan oluşan büyük bir grubun yanında Savo, Manasie, Yosif ve Konstantin adındaki papazların da dâhil olduğu bir Hıristiyan grubun varlığını bildirmesi önemlidir.⁵⁰

Yukarıda zikredilen ve Hıristiyanlara karşı hoşgörüyü dolaysız bir şekilde ifade eden belgeler dışında, arşivlerde Yahudiler ve diğer din mensupları ile onların mabedleri, inancı ve sosyal hayatları konusunda haber veren başka belgeler de bulunmaktadır. İlk olarak Manastır Yahudileri yıkılmak üzere olan sinagoglarını tamir etmek için Şeriat Meclisi'nden izin istemişlerdir. Sinagoga yapılan

⁴⁶ MCDA, BS, sayı 12, s. 125, belge 613; MCDA, BS, sayı 12, s. 125, belge 614.

⁴⁷ MCDA, BS, sayı 12, s. 50.

⁴⁸ MCDA, BS, sayı 3, s. 35.

⁴⁹ MCDA, BS, sayı 16, s. 21; MCDA, BS, sayı 10, s. 12, belge sayısı 138; MCDA, BS, sayı 10, s. 21, belge sayısı 275; MCDA, BS, sayı 10, s. 22, belge sayısı 285; MCDA, BS, sayı 5, s. 38.

⁵⁰ MCDA, BS, sayı 18, s. 33.

teftiştten sonra binanın gerçekten yıkılmak üzere olduğuna kanaat getirilip, “eski hali değişmeden Sinagog (Havra) tamir edilecektir” şeklinde emir verilmiştir.⁵¹

Bir başka belgede ise istemediği halde, başka bir Hıristiyan ile evlendirilmeye zorlanan Vişna’nın nikâhının fesh edilmesi anlatılmaktadır. Vişna Hanım Şeriat Meclisi tarafından bu nikâhın bozulması ve zoraki evliliğın sürdürülmemesi için şartların yerine getirilmesini istemiştir.⁵² Bu tarihi olgu bizim zamanımıza da ışık tutmaktadır. Bu olaydan anlaşılıyor ki, Hıristiyan ahali de bazen aralarındaki ihtilafların halli için şeriat mahkemelerinden yardım istemiştir.

Sonuç

Şimdiye dek aktarılan arşiv belgeleri ve kullanılan literatüre göre yapılan analizlerden çıkardığımız sonuçlara bakıldığında Balkanlar’daki bu hoşgörü ortamının, dini, medeni ve kültürel çoğulculuğın Allah’ın kelamı olan Kur’an öğretilerine ve son Peygamber Hz. Muhammed’in uygulama ve telkinlerine dayandığı anlaşılmaktadır. Bu dini temel, söz konusu uygulamada önemli bir gerekçe sayılmış ve her belgenin sonunda “şeriata ve kanuna aykırı işlendiği için cezalandırılır” şeklinde not düşülmüştür.

Yukarıda zikredilen belgeler ve dünyanın farklı bölgelerinde, özellikle de Makedonya’da bulunan arşivlerdeki bütün belgelerde görülen Osmanlı Devleti’nin ‘öteki’ne karşı hoşgörülü bir tavır içerisinde bulunduğu gerçeğini şu cümlelerle özetleyebiliriz:

- (i) Osmanlı Devleti’nin kanunları ve Şeriat Meclisi’nin kuralları sadece Müslümanlar için değil bütün Osmanlı toplumu için geçerliydi.
- (ii) Osmanlılar sadece belli bir gruba değil bütün farklı din mensuplarına karşı hoşgörülü ve müsamahalı davranmışlardır.
- (iii) Hiç bir din adamına karşı adaletsizlik edilmemiştir.

⁵¹ MCDA, BS, sayı 15, s. 16.

⁵² MCDA, BS, sayı 5, s. 17.

- (iv) Diğer dinlere ait mabetlerin hiç birisine sadece Müslümanlara ait olmadığı gerekçesiyle zarar verilip yıkılmamıştır.
- (v) Osmanlı Müslümanları, başta Balkan halkları olmak üzere bütün dünyaya dini ve kültürel çoğulculuk tecrübesini yansıtmıştır.
- (vi) Osmanlılar bu bölgelere 'öteki'ne karşı iyilik ile davranmak gerektiği yeniliğini getirmiştir. Balkan tarihinde Osmanlı öncesi zamanlarda ötekine karşı iyilikte bulunmak diye bir olgu mevcut değildir. Fakat bu hususu da Balkanlılar olarak Osmanlılara borçluyuz diyebiliriz.

Kaynakça

- A. Matkovski, Odnosite pomegu Ohridskata Arhiepiskopija I Osmanliska-ta drzava, *Glasnik-INI*, S. 2, XVI, Üsküp, 1972.
- A. Refik, *Onucuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı (1786-1882)*, İstanbul, 1988.
- A. Silajdzic, *Muslimani u tağanju za identitetom*, Sarajevo, 2006
- I. Cvitkovic, Interreligijski odnosi u multireligijskom drustvu, *Znakovi Vremena*, sayı 7-8, Sarajevo, 2000 (www.Ibn-Sina.net);
- Adnan Silajdzic, *İslam u Otkricu Krscanske Evrope*, FIN, Sarajevo, 2003.
- Adnan Silajdzic, *Muslim Perception of Other Religions*, Sarajevo, 2006.
- Bernard Lewis, *Çatışan Kültürler: Keşif Çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler*, TVYY, İstanbul, 2002.
- Bernard Lewis, *Politickiot Jazik na Islamot*, Üsküp, 2006.
- Carls Taylor, *Politikata na priznavanjeto, Multikulturalizam ogledi na politikata na priznavanje*, grup yazarlar, Evrobalkan, Üsküp.
- Duric, Izmedu Turskog Islama I Katolickog Hriscanstva. fra Luka Markovic, *Polemika ili dijalog s islamom?*, Livno, 1995.
- Halil İnalçık, *Essays in Ottoman History*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- M. Aydın, "Hiçbir Din Diğerinden Üstün Değildir", *Dinler Tarihi*, 2004 (www.dinlertarihi.com/dosyalar/haberler/haberalt.htm)
- Makedonya Cumhuriyeti Devlet Arşivi (MCDA)*, Bitola Sicilleri (BS).
- O. Zirojevic, *Crkve i Manastiri na Podrucju Pecke Patrijarsije do 1683 Godine*, Belgrat, 1984.
- OBAI, MD, Cilt 71, sayı 584 (989/1581); Cilt 52, sayı 44 (991/1583).
- Osmanlı Basbakanlık Arşivi İstanbul (OBAI), Mühimme Defterleri (MD).
- Ph. Mansel, *Dünyanın Arzuladığı Şehir 1453-1924 Konstantinopolis*, İstanbul, 1996, s. 48-49.
- Q. Nesimi, *Dialogu obligim hyjnor*, LogosA, Üsküp, 2003, s. 13-14.
- Qani Nesimi, *Koncepti i "tjetrit" tek osmanet dhe pozicioni i shqiptarëve në të*, LogosA, Üsküp, 2012, s.22-25.

- Resid hafizovic, *Uzajamno Priznavanje Islama i Krscanstva, Muslimani u Dijalogu s Drugima i sa Sobom*, Sarajevo, 2002, s. 71-81;
- S. Ransiman, *Padot na Konstantinopol 1453*, Üsküp, 2004, s. 194-195;
- K. Imber, *Osmanliskata Imperija 1300-1481*, Üsküp, 2002.
- Stanford J. Shaw, *Historia e Perandorisë Osmane dhe e Turqisë së Re 1280-1808*, Cilt I., Tiran, 2006, Marko Duriç, *Izmadu Turskog Islama i Katoliçkog Hrişçanstva*, *Forum Bosne*, Sayı 19, Sarajevo, 2002,
- Zirojevic, *Crkve i Manastiri na Podrucju Pecke Patrijarsije do 1683 Godine*, s. 25-26.

